

Оксана ТОВАРЯНСЬКА

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВЗАЄМИНИ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ВИШКОЛУ У ПАМ'ЯТІ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»

Діяльність 14-ої гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина»¹ і досі залишається на маргінесах вітчизняних досліджень періоду Другої світової війни, а питання взаємин між українськими та німецькими солдатами всередині дивізії зазвичай оминається. Доступні ж широкому загалу мемуари² колишніх дивізійників містять поодинокі згадки про особистісні стосунки з німецьким складом дивізії, та висвітлені переважно у категоріальних рамках «добрий-поганий». Тому у цій статті хотілося б звернутися до того, що відбувалося «знизу», зокрема розглянути морально-психологічний стан добровольців під час проходження військової підготовки та з'ясувати, за яким принципом складалися взаємини поміж вояками дивізії: українець-німець (крізь призму «свій-чужий») чи підлеглий-командир. Це те коло питань, на які можна дати відповідь не за допомогою офіційних джерел, а за допомогою джерел усної історії та его-документів.

Для цієї розвідки використано опубліковані спогади та дев'ятнадцять інтерв'ю із колишніми дивізійниками, зібрані у рамках проекту «Дивізія «Галичина» очима її колишніх вояків» та які зберігаються в особистому архіві авторки, до інтерв'ювання залучено шістнадцять осіб³. На сьогодні респонденти є членами «Галицького братства колишніх вояків Першої Української Дивізії Української Національної Армії» та/або «Братства УПА», та проживають на території України (сучасні Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська області). Прикметно, що проблематика, якій присвячено цю розвідку, не належить до «канонічних» тем, які циркулюють серед теперішніх членів Галицького братства, та найчастіше залишається поза основною увагою респондентів. Ця особливість, своєю чергою, теж виступає предметом дослідницького інтересу. Окрему увагу буде приділено також і процедурам аналізу уже отриманих усних історій, а також їх порівнянню із доступними опублікованими спогадами.

Пошук респондентів здійснювався по-різному. Зазвичай спершу налагоджувалися контакти із головами станиць Галицького братства, які стали свого роду сполучною ланкою із іншими дивізійниками. Найплідніше співпраця склалася із головою Івано-Франківської станиці паном Володимиром Малкошем. Цьому посприяло й те, що ця станиця має своє власне приміщення, тут також визначено приймальні години для

громадян. Фактично, пан Володимир особисто підбирав для мене майбутніх респондентів та запрошував у визначений час до станиці, тому особистого контакту із оповідачами до інтерв'ю у мене не було. За іншим сценарієм склалася співпраця із паном Богданом Стасівим, головою Тернопільської станиці. Важливо, що саме пан Богдан був першим із дивізійників, з ким було проведено інтерв'ю. Після інтерв'ю ми з ним обговорили ситуацію в станиці та склали список потенційних оповідачів у Тернопільській області, з якими особисто налагоджувала контакт напередодні інтерв'ю. Завдяки пану Богдану дослідження поширилося і на терени Львівщини. Пан Михайло Бендина, голова Львівської станиці та засновник Галицького братства в Україні, запросив мене підійти після закінчення зборів активу братства у Львові та познайомитися із деякими його членами — саме тоді було налагоджено безпосередні контакти із іншими членами Львівської станиці.

В основу інтерв'ювання покладено методіку тематичного інтерв'ю та було складено питальник, який охоплює додивізійний, дивізійний періоди життя респондентів та кількома штрихами торкається часу їхнього перебування у сталінських таборах та повернення на Україну. Середній вік респондентів на момент вступу до дивізії становив 17–23 роки. Саме тодішня молодість дивізійників дозволяє нам сьогодні отримати свідчення про те, що залишило глибокий слід у їхній пам'яті, що найбільше їх вразило. Спогади про цей період їхнього життя мають особливе емоційне значення ще й тому, що визначив їхню подальшу долю та біографію. У результаті отримано розгорнуті оповіді про події життя респондентів. Це значною мірою було наслідком відкритості респондентів, їхньої готовності та бажання розповісти історію свого життя, зрештою, просто бути почутими. Звичайно, що ступінь «розгорнутості» залежав від характеру та багатослівності оповідачів, адже в деяких випадках було отримано розповідь на одну годину та сорок п'ять хвилин запису, а в інших — на п'ять годин. Усі респонденти мають за плечима щонайменше 4–8 класів школи, а також 9 осіб навчалося ще й у гімназії. 10 осіб додатково закінчили рік чи два у спеціалізованих навчальних закладах, таких як торгівельна школа, технікум, училище, курси, а Богдан Стасів ще провчився рік у Львівському технічному інституті⁴. Дванадцять респондентів були залучені до активної громадської діяльності як члени юнацької сітки ОУН (6 осіб) і/або молодіжних організацій, таких як «Пласт», «Доріст», «Сокіл», «Просвіта» (9 осіб).

Запам'ятовування певного епізоду є можливим тільки тоді, коли є знаковим для індивіда, хоча розуміння важливості цієї події зазвичай приходить значно пізніше. При цьому зазвичай запам'ятовується не тільки подія, але і те унікальне емоційне переживання. Якщо ситуація регулярно повторюється, вона теж запам'ятовується, але в силу емоційного звикання складається тільки узагальнений образ/сценарій події⁵. З цього погляду, і зараз момент вступу до дивізії пригадується дуже емоційно, тоді як перебування на вишколі, незважаючи на значні фізичні навантаження та на часту зміну місця розташування дивізії, подається в загальному контексті. Саме епізод вступу до дивізії є одним із найважливіших для них та займає найпомітніше місце в наративній частині інтерв'ю, до нього постійно повертаються, аби вкотре наголосити на добровільності свого вибору та його суспільній значущості. З одного боку, це можна пояснити прагненням легітимізувати себе в межах

офіційного дискурсу про Велику Вітчизняну війну, а з іншого — вписати свою історію в антирадянський нарратив «боротьби за волю та незалежність України» та висвітлити свою власну мотивацію в обставинах, що склалася. Для отримання свідчень про перебування на вишколі зазвичай задавалися додаткові запитання, відповідь на які нерідко була такою: «Гм, та якось про це ніколи і не думав. Та як воно було?!».

Виходячи з цього, враховування ряду факторів, що безпосередньо впливають на інтонацію мовлення, зміст оповіді, емоційність та відкритість оповідача, є необхідним. Перш за все, це пройдений життєвий шлях. Доля усіх респондентів склалася приблизно за одним і тим же сценарієм (навчання — членство у молодіжних організаціях — вступ до дивізії — вишкіл — битва під Бродами/бойові завдання/УПА — полон/арешт), який в кінцевому результаті закінчився для усіх сталінськими таборами. Вступ до дивізії став тим ключовим моментом їхнього життя, навколо якого оберталися усі подальші події. Приналежність до конкретної спільноти — Галицького братства та Братства УПА — впливає на спогади колишніх вояків, таким чином формуючи колективну пам'ять колишніх дивізійників, адже кожен колектив має свої закони та правила, свою спільну пам'ять. Німецький вчений Гаральд Вельцер стверджує, що в ході соціальної комунікації всередині колективу обмін власними історіями сприяє їхньому переоформленню таким чином, що практично усі члени спільноти отримують майже однаковий набір подібних історій⁶. Колективна пам'ять — це свого роду рефлексія щодо тієї соціальної ролі, яку виконує певна група в суспільстві⁷. За час свого існування Галицьке братство виробило декілька церемоній вшанування пам'яті: щорічні липневі святкування роковин битви під Бродами поблизу містечка Ожидів Львівської області (саме тут 22 липня ті дивізійники, котрим не вдалося прорватися з оточення, потрапили в радянський полон), урочистості з нагоди створення УПА, освячення пам'ятників, молебні та урочистості на братських могилах, свято Героїв тощо — з метою вшанування загиблих побратимів та пам'яті про минулі події, нагадування членам спільноти про їхню колективну ідентичність. Ці події зазвичай відбуваються саме біля «своїх місць пам'яті». Як стверджує Пол Коннертон, втілення будь-якої події, явища у формі ритуалу надає сенсу життю та багатьом діям і вчинкам, формує систему цінностей усієї спільноти⁸. Окрім того, негласна заборона на публічну розповідь про своє минуле як «ворогів народу» та «зрадників» у радянські часи, порівняння свого статусу із статусом інших учасників війни — ветеранів Червоної Армії, — уже за часів незалежності України не сприяє утвердженню порозуміння із державою, яка і досі офіційно послуговується риторикою Перемоги. Усі респонденти відбули покарання в радянських таборах й після здобуття Україною незалежності не кожен був реабілітований⁹.

Такі обставини зумовили те, що оповідачі пригадують та пам'ятають своє минуле вже під безпосереднім впливом свого життєвого досвіду та колективу дивізійників зокрема, можуть «підлаштовуватися» де це необхідно до певної, уже сконструйованої схеми аби таким чином висловити своє бачення. Як результат, їхня власна життєва «історія» може набувати дещо спотвореної форми, та, відповідно, відрізнитися від їхньої ж «справжньої історії».

* * *

Перший ешелон добровольців вирушив зі Львова 18 липня 1943 р. та налічував 200 офіцерів та 1700 рекрутів¹⁰. Більшість респондентів є представниками першої хвилі набору до дивізії, які виїхали на рекрутський вишкіл у липні-серпні 1943 р. (дванадцять осіб), двоє — у вересні, ще двоє — наприкінці жовтня 1943 р. Вишколи для рекрутів майбутньої дивізії «Галичина» проводилися чи не по всій території Третього району — у 45 різних військових таборах¹¹. Першим українцям-рекрутам, так само, як і німцям, видавали нові однострої із сукна. Добровольцям пізніших наборів давали уніформу з «дерев'яної» матерії, тобто з домішками тирси, які були поганої якості — «з кропиви», як кепкували вони між собою¹².

На час постанови дивізії гітлерівська Німеччина вже була суттєво виснажена війною. Тому їй було важко розв'язати цілу низку практичних питань: недостатня кількість якісного німецького керівного персоналу, військово-вишкільні табори не завжди відповідали потрібних вимогам, брак озброєння тощо. Кожний вишкільний табір, безперечно, мав свою специфіку, зумовлену особливостями вишколу для кожного роду зброї, територіальним розташуванням та наближеністю до українських земель. До початку 1944 р. вишкільний табір Гайделаягер (Heidelager) поблизу польського містечка Дембіца (Dębica) був основним місцем військової підготовки добровольців. Саме там спочатку проходили навчання дев'ять з-поміж наших респондентів, тоді як решта перебували в інших. Після загального вишколу найздібніші були направлені на спеціалізовану підготовку чи курси, після повернення з яких усі рекрути разом формували одну цілісну військову одиницю та продовжували вже спільний вишкіл у Нойгаммері [нім. Neuhammer] поблизу сучасного Вроцлава, Польща. Саме звідти наприкінці червня 1944 р. частини дивізії вирушали на фронт. Усі опитані колишні дивізійники після закінчення підготовки перебували в Нойгаммері, де їх також відповідно до здібностей та отриманих рангів могли залучати до навчання новобранців та/або до участі в бойових акціях. Зокрема, Зенон Врублевський згодом був висланий на деякий час у складі бойової групи Баєрсдорфа у Східну Польщу для боротьби з радянськими партизанами¹³, а Михайло Тарас перебував на фронті у Східній Німеччині¹⁴.

Проаналізувавши доступні свідчення, можна сказати, що характер українсько-німецьких взаємин значною мірою залежав від співвідношення кількості українців та німців. За планами німецького командування, німці мали нести службу тільки в штабі дивізії, але, зважаючи на невелику кількість і часто низьку кваліфікацію українських старшин та підстаршин¹⁵, ці плани просто неможливо було реалізувати¹⁶. Як свідчить Євген Побігуший, замість 480 старшин-українців, необхідних станом на кінець грудня 1943 р., їх було тільки 256, — переважно вояків старшого покоління, колишніх учасників Першої світової війни¹⁷. Інша проблема полягала в тому, що не всі набрані до дивізії старшини офіцери відповідали усім вимогам. Ситуація значно покращилася навесні 1944 р., коли з підстаршинських та спеціалізованих вишколів повернулася уже молода генерація, яка і перебрала на себе підготовку українських добровольців¹⁸. Попри це, саме українського керівного складу дивізії бракувало завжди. Окрім того, під час формування українську дивізію не обійшли і загальні проблеми дивізій Ваффен-СС.

Передусім це недостатня кількість кваліфікованих старшин, адже часто до дивізії відправляли старшин не з вермахту, а з відділів поліції, інших дивізій, а також концентраційних таборів (наприклад, командир дивізії генерал Фріц Фрайтаґ був також із поліції)²⁹.

За словами колишніх дивізійників, які добровільно вступали до дивізії одними з перших, моральна атмосфера на вишколі була «ідейно висока», адже зголошувалися й ішли до дивізії з поклику власного серця, через любов до зброї та всього військового²⁰. Попри це, через дисципліну та непривичаєність до військового життя, багато добровільців перебували у дещо пригніченому настрої²¹. Багато з них пригадує, що «наш вишкіл був суворий, але це власне зробило з нас добрих вояків»²². А інакше і не могло бути, адже це була армія, до того ж німецька — з багатолітньою військовою традицією, де «на перший плян ставили дисципліну, послух і підпорядкування нових рекрутів»²³. Часто в добровольців складалося враження, що «фізичні навантаження виходять поза всякі межі»²⁴. У Лявенбурзі [нім. Lauenburg] поблизу сучасного Ґданська, Польща — одному з найкращих і найжорсткіших вишкільних таборів у Східній Німеччині, — як пригадує Михайло Тарас, був один випадок самогубства через важкі фізичні умови²⁵. На вишколі панувала залізна дисципліна, а за будь-які провini суворо карали. До цього теж долучився генерал Фрайтаґ, який завжди ухвалював рішення на користь найвищої міри покарання за будь-які серйозні провini — розстрілу²⁶. Це стосувалося як українців, так і німців. Наприклад, Лева Стеткевича дуже вразило, коли розстріляли німця-десятника за те, що викрав 10 поштових марок із конверта²⁷. На думку українців, це було надто суворо.

На морально-психологічний стан добровольців значною мірою впливали українські старшини, адже саме завдяки їм творилося українське середовище в дивізії, що, власне, і створювало відчуття перебування у справді українській дивізії. Усі респонденти вважають дивізію «своєю», українською дивізією: «Тільки форма в нас була німецька»²⁸, водночас неоднозначність статусу дивізії яскраво висловив Діонісій Плезан: «...воно трошки не наше було, але воно було наше»²⁹. За словами респондентів, перебуваючи в цій формації, вони відчували себе вояками, що взяли за зброю з єдиною метою — здобути українську державу³⁰. Після закінчення укомплектування дивізії практично всі підстаршинські пости (також старшинський пост сотника) посідали українці, що дало підстави дивізійникам вважати дивізією українською військовою частиною. Від них можна почути: «Ми із німцями нічого спільного не мали»³¹.

Для розгляду ставлення німецького складу дивізії до українців, що залишилося у пам'яті дивізійників, і їхньої реакції, застосовується проста схема, запропоновану Богданом Стасівим: позитивне, негативне та нейтральне ставлення³².

Після проведення аналізу усних історій та спогадів колишніх вояків можна зробити попередній висновок, що позитивне (приятельське) ставлення німців до українців на вишколі — радше виняток. Нагода водити дружбу із німцями українським добровольцям рідко коли випадала, перш за все тому, що в армії відносини є суто військові й підлягають певним правилам. Зрозуміло, що простий вояк (а такими були на початку всі українці) навіть за бажання не міг приятелювати з німецькими старшинами та підстаршинами. Показником ставлення для вояків виступає людяність, зацікавлення і розуміння

української справи. У кожного вояка в пам'яті залишились приємні особисті згадки про німців.

Німців, які допомагали українцям, добровольці згадують найчастіше: Петро Грицак про свого гауптштурмфюрера [нім. Hauptsturmführer, укр. — капітан] Віртеса на вишколі в Мюнхені відгукується добре, бо «наші справи перед місцевими військовими властями заступав так уперто й щиро, що стягнув на себе нехиті старшинських кіл» (через що його згодом перевели до іншого відділу)³³. Зенон Врублевський пригадує свого командира-німця: «...такий був добрий командир тої нашої групи, німак, такий маленький, а такий добродушний». Коли Зенона Врублевського хотіли вигнати з дивізії, бо був замолодим, то саме за його сприяння він залишився в дивізії³⁴. На думку Богдана Стасіва, деякі німці «цінили те, що ми хочемо з ними воювати. Відносилися до нас, <...> як до союзників, які мають спільну ціль — проти Советського Союзу»³⁵.

Користувалися повагою серед дивізійників і освічені військовики: скажімо, командира легкої батареї Еміхена поважали за те, що «...цінив військове вміння і був справедливий»³⁶. Івану Падику імпонувало, що десятник Пльонташ прекрасно знав військову справу, умів її в доступній формі передати рекрутам, був «дуже культурний, лагідний й приязний. З ним можна було говорити по-приятельському»³⁷. Про свого ройового Дієрмаєра на підстаршинському вишколі у Лявенбурзі Леонід Муха згадує, що той «був спокійний та зрівноважений, якщо таким в тій „фірмі“ можна було бути; хто був занадто людяний, того відправляли із школи на фронт»³⁸.

Негативне ставлення, передовсім, ішло від тих німців, які пропагували зверхність німецької раси. Ці німці часто трактували українців як росіян³⁹. Здебільшого німці вважали галичан свого роду «німецько-слов'янською мішаниною»⁴⁰ й через це багато з них «дивувалися, чому ми — галицька дивізія — називаємо себе українцями»⁴¹. На їхнє переконання, галичани облагородилися кількасотрічним перебуванням в німецькій Австро-Угорській імперії. На думку шефа штабу дивізії Гайке, однією із основних причин ворожих взаємин між німцями та українцями було нерозуміння німецькими старшинами, а особливо її командиром Фрайтаґом, української психології та політичних стремлень⁴². На думку Гайке, призначення саме цієї людини на командира дивізії стало найбільшою трагедією для дивізії через його вдачу, політичні погляди та нерозуміння характеру дивізії «Галичина»⁴³. Як висловився Дмитро Феркуняк, який перебував у штабі дивізії та мав безпосередню нагоду спілкуватися з Фрайтаґом: «Все, що не було німецьким, було для нього меншовартисним»⁴⁴. Саме за ініціативи генерала Фрайтаґа командною мовою дивізії стала німецька. Це теж не сприяло встановленню більш-менш тісних взаємин між німцями та українцями⁴⁵. Попри все, проблема мови та перекладу стояла досить гостро, адже майже усі вишкільні старшини були німцями⁴⁶. Це впливало на якість вишколу та розуміння добровольцями теоретичних засад військової справи.

Респонденти, все ж, висловлюють думку, що більшість німецьких командирів ставилися до українців нейтрально, адже «вишколити вояка — це є його робота, це є його прямий обов'язок». «Я би не сказав, що симпатія була, але і такої ворожнечі особливої якоїсь я не відчував отак в час вишколу»⁴⁷. «Відносини між стрільцтвом і старшиною були хоч і коректні, але нещирі, хоч і напружені, але холодні»⁴⁸. Володимир Сірський

пригадує, що в Гайделягері «сотенний німець та інструктори... обходилися з нами дуже чемно, хоч і в атмосфері залізної дисципліни»⁴⁹. «Спеціально поганого наставлення до нас йому не можна було закинути. От, німак, та й тільки»⁵⁰. Нерідко великі амбіції німецьких командирів, які прагнули довести, що «кращого відділу, як у них, немає більш ніде», перетворювало їх в очах добровольців на тиранів, провокуючи конфлікт⁵¹.

Аналізуючи спогади, можна зауважити цікавий момент: в усних історіях рядових вояків дивізії, а такими є майже усі респонденти, та у мемуарах українських підстаршин і старшин відслідковується дещо відмінне ставлення німців до них. Якщо у розповідях рядових домінує нейтрально-позитивна сторона їхніх взаємин з німецьким складом дивізії, то для українських старшин радше негативна, подекуди різко негативна. Це можна пояснити кількома чинниками: українські старшини знали практично кожного та безпосередньо спілкувалися з німцями, при цьому домагаючись поступок та захищаючи інтереси своїх вояків, та наштотувалися на нерозуміння та несприйняття з боку німецьких командирів. Цим можна пояснити те, що вони переважно не мають хороших згадок про німців⁵², а найчастіше подибуємо таку думку про німецький склад дивізії: «Вони поводитися, як монархи, лиш без корони»⁵³.

На рівні побутового різниці між собою та німцями рекрути не відчували, адже жили всі в однакових умовах, споживали ту ж саму їжу, виконували й проходили ті ж заняття. Відмінність полягала тільки в рангах. На думку Зенона Аксинчука, «вони різниці не робили — вишкіл то є вишкіл. Може спочатку з якимсь таким може недовір'ям, тому, що це вже інший народ, інша нація, не вони, не німці»⁵⁴.

Своєрідним шляхом до подолання взаємної настороженості ставали пісні. Дух вояцтва підтримувала українська пісня. Наприклад, Леонід Муха оповів про те, що до його відділу німецький підстаршина часто «приходить до нас: «Хлопці, давайте, української пісні заспівайте». Так дуже любив слухати українські пісні, так дуже з нами спілкувався <...> не вмів по-українськи говорити, але так спілкувався з нами»⁵⁵. Проте траплялося, що німці забороняли їх співати, не розуміючи їхнього виховного значення⁵⁶. Водночас, на переконання німецьких командирів, українські пісні до маршу не надавалися⁵⁷. Натомість релігійність рекрутів ставала одним із чинників їхнього відмежування від командирів-німців. У бараках в українських добровольців були образи святих, і таке «релігійне наставлення українського загалу було не раз предметом клин <...> зі сторони німців»⁵⁸. З іншого боку, з боку українців нерідко «всяку охоту до будь-якого зближення забивали згадки про німецьку практику у нас дома»⁵⁹, й «вже від першого моменту наш стрілець думав, що нам із німцями не по дорозі»⁶⁰. Таке ставлення лише поглиблювалося поведінкою німців під час вишколу, поразками на фронті та активізацією діяльності УПА.

Нерідко українці дозволяли собі підсміюватися зі своїх старшин-німців. Не обов'язково, що вони підсміювалися над ними як над німцями: це звичайна практика взаємин вояка і його командира. Наприклад, прізвище старшини Зенона Врублевського в перекладі на українську означало «качка». Рекрути, коли той ішов, між собою говорили: «О, качуся йде»⁶¹. У відділі Михайла Тараса вишкільного старшину, який дуже негативно ставився до українців, називали «кріликом»⁶².

Проаналізувавши доступні свідчення, можна дійти попереднього висновку, що українські добровольці, не призвичаєні до військового життя, важко відвикали від життя цивільного, передусім через німецьку дисципліну та фізичні навантаження. Не сприяло цьому і харчування, яке вважали недостатнім. На моральний стан впливала і присутність/відсутність «своїх» старшин поряд. Своєю чергою характер взаємин між німецьким та українським складом дивізії залежав винятково від людей, їхнього особистого ставлення. Адже, як влучно було зазначено одним з дивізійників: «Як він був сволоч, то він був сволоч»⁶³. Не завжди визначальну роль відігравала національність, хоча упереджене ставлення з боку німецьких старшин таки відчувалося, й це провокувало відповідну реакцію. Особливо гостро неприхильність німців відчували українські старшини. Більшість дивізійників згадують зі свого вишколу, що взаємини будувалися не за принципом «українець» — «німець» чи «свій» — «чужий», а за принципом «підлеглий» — «командир». Спогади про час перебування на вишколі зазвичай залишається поза основною увагою респондентів, оскільки їхня увага зосереджується в основному на прагненні легітимізувати себе в межах офіційного дискурсу неприйняття колишніх дивізійників як борців за волю України.

¹ Аби полегшити сприйняття читача, надалі використовуватиметься скорочена назва цього формування — дивізія «Галичина», оскільки офіційна назва дивізії змінювалась щонайменше кілька разів. Остання назва станом на 8 квітня 1945 року — Перша Українська Дивізія Української Національної Армії.

² Передусім, це наступні спогади: *Висоцький Р.* Спогади дивізійника. Чикаго, 1994; *Грицак П.* Вежі і кулемети. Спогади з Дивізії і большевицького полону. Мюнхен, 1959; *Колісник Р.* Маршрут добровольці. Спогади. Тернопіль, 2003; *Мединський С.* Дивізійними стежками. Спогади. Торонто, 1991; *Муха Л.* З Австрії на Колиму. Спогади дивізійника. Львів, 2003; *Новосад П.* З Україною в серці. Спогади. Львів, 1995; *Стеткевич Л.* Як з Бережан до кадри. Спогади з дивізії. Тернопіль, 1998.

³ Із змістом деяких інтерв'ю можна ознайомитися у наступних публікаціях: *Товаряньська О.* Усні історії колишніх вояків дивізії «Галичина» — спроба аналізу та дослідження. Інтерв'ю з Зеноном Івановичем Врублевським//Схід/Захід. Історико-культурологічний збірник. 2008. Вип. 11–12. С. 308–330; *Товаряньська О.* Спогади колишніх вояків дивізії «Галичина». Інтерв'ю з Аксинчуком Зеноном Юліановичем//Magisterium: історичні студії. Вип. 28. 2007. С. 90–99.

⁴ Інтерв'ю з Б. Стасівим.

⁵ *Кузнецов М. А.* Эмоциональная память. Харків, 2005. С. 485–486.

⁶ Вельцер Х. История, память и современность прошлого. Память как арена политической борьбы//Неприкосновенный запас. 2005. № 2–3. Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html>

⁷ *Hutton P.* Placing Memory in Contemporary Historiography//Hutton P. History as an Art of Memory. Hanover, 1993. P. 7.

⁸ *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають. К., 2004. С. 74–75.

⁹ Інтерв'ю з О. Гуменюком.

- ¹⁰ Гунчак Т. У мундирах ворога. К., 1993. С. 51.
- ¹¹ Там само. С. 64–66.
- ¹² Інтерв'ю з З. Врублевським.
- ¹³ Інтерв'ю з З. Врублевським.
- ¹⁴ Інтерв'ю з М. Тарасом.
- ¹⁵ Аби точніше передати мову очевидців описуваних подій, під час подання назв військових частин та рангів використовуватимуться традиційні терміни, які вживалися українськими вояками. На сучасний лад (за зразок взято аналогічну термінологію української армії) сотня — це рота, чота — взвод, рій — група. Старшина — це офіцер, сотник — капітан, підстаршина — сержант, стрілець — солдат, тоді як звання майора, полковника та генерала є спільними.
- ¹⁶ Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках/Пер. з нім. Р. Колісника. Торонто; Париж; Мюнхен, 1970. С. 33. Наприклад, під час битви під Бродами в дивізії було тільки 2 вищі командири-українці: майор М. Палієнко (командир дивізіону важкої артилерії) та сотник М. Бригідер (командир 1-го куреня 29-го полку).
- ¹⁷ Побігущий-Рен Є. Мозаїка моїх спогадів. Івано-Франківськ, 2002. С. 108.
- ¹⁸ Там само. С. 108.
- ¹⁹ Детальніше про німецьких командирів дивізії див. Melnyk M. J. To Battle. The Formation and History of the 14th Galician Waffen-SS Division. С. 63–68.
- ²⁰ Інтерв'ю з Л. Волинцем, інтерв'ю з З. Аксинчуком, інтерв'ю з Б. Стасівим.
- ²¹ Інтерв'ю з В. Тимчієм.
- ²² Висоцький Р. Спогади дивізійника. Чікаго, 1994. С. 27.
- ²³ Там само. С. 22.
- ²⁴ Новосад П. З Україною в серці. Спогади. Львів, 1995. С. 60.
- ²⁵ Інтерв'ю з М. Тарасом.
- ²⁶ Інтерв'ю з Б. Стасівим.
- ²⁷ Стеткевич Л. Як з Бережан до кадри. Спогади з дивізії. Тернопіль, 1998. С. 24.
- ²⁸ Інтерв'ю з З. Аксинчуком.
- ²⁹ Інтерв'ю з Д. Плещаном.
- ³⁰ Інтерв'ю з Б. Стасівим, інтерв'ю з М. Тарасом.
- ³¹ Інтерв'ю з Л. Мухом.
- ³² Інтерв'ю з Б. Стасівим.
- ³³ Грицак П. Вежі і кулемети. Спогади з Дивізії і большевицького полону. Мюнхен, 1959. С. 30.
- ³⁴ Інтерв'ю з З. Врублевським.
- ³⁵ Інтерв'ю з Б. Стасівим.
- ³⁶ Грицак П. Вежі і кулемети... С. 46.
- ³⁷ Падик І. Спомини з Української Дивізії//Вісті комбатанта. 1995. № 3. С. 100.
- ³⁸ Муха Л. З Австрії на Колиму. Спогади дивізійника. Львів, 2003. С. 61.
- ³⁹ Інтерв'ю з Б. Стасівим.
- ⁴⁰ Грицак П. Вежі і кулемети... С. 18.
- ⁴¹ Тис-Крохмалюк Ю. У штабі дивізії//Вісті комбатанта. 1983. № 2. С. 56.
- ⁴² Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина»... С. 9.

- ⁴³ Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина»... С. 35.
- ⁴⁴ Феркуняк Д. Спомини з життя в дивізії «Галичина» і в полоні 1943–1947. Івано-Франківськ, 2003. С. 20.
- ⁴⁵ Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина»... С. 32.
- ⁴⁶ Побігущий-Рен Є. Мозаїка моїх спогадів... С. 101.
- ⁴⁷ Інтерв'ю з З. Аксинчуком.
- ⁴⁸ Грицак П. Вежі і кулемети... С. 17.
- ⁴⁹ Сірський В. Чи могли існувати українські «нацисти»?//Вісті комбатанта. 1986. № 1. С. 42.
- ⁵⁰ Грицак П. Вежі і кулемети... С. 46.
- ⁵¹ Інтерв'ю з Б. Стасівим.
- ⁵² Побігущий-Рен Є. Мозаїка моїх спогадів... С. 100–106; Феркуняк Д. Спомини з життя в дивізії «Галичина»... С. 18–27.
- ⁵³ Феркуняк Д. Спомини з життя в дивізії «Галичина»... С. 25.
- ⁵⁴ Інтерв'ю з З. Аксинчуком.
- ⁵⁵ Інтерв'ю з Л. Мухом.
- ⁵⁶ Побігущий-Рен Є. Мозаїка моїх спогадів... С. 109.
- ⁵⁷ Підстаршинська школа в Радольфель (спогад)//Вісті комбатанта. 1971. № 3–4. С. 72.
- ⁵⁸ Грицак П. Вежі і кулемети... С. 31.
- ⁵⁹ Там само. С. 20.
- ⁶⁰ Там само. С. 17.
- ⁶¹ Інтерв'ю з З. Врублевським.
- ⁶² Інтерв'ю з М. Тарасом.
- ⁶³ Інтерв'ю з З. Врублевським.

Oksana TOVARYANSKA

UKRAINIAN-GERMAN RELATIONSHIPS DURING MILITARY TRAINING IN MEMORY OF THE FORMER SOLDIERS OF THE "GALICIA" DIVISION

This paper examines the relationship between Ukrainian and German personnel of the 14th Waffen SS "Galicia" Division during military training in the period of July 1943—June 1944. The main sources used for this research are memoirs and oral histories of the former soldiers of the Division. Question of Ukrainian-German relationship is usually neither illustrated by historiography nor mentioned by the former soldiers in their memories (only in general terms and context). In order to receive their personal reminiscences about these times, additional questions were asked.

The Division was commanded by German officers and by Ukrainians on the lower ranks. After examining the sources, it could be preliminary stated that character of the Ukrainian-German relationships depended on the amount of Ukrainians between Germans commanders. Their presence and direct communication with ordinary soldiers formed the vision of in fact "Ukrainian Division" in their eyes. The following thought

expresses their controversial perception very clear: "It was a little bit not ours, but it was ours". Germans' attitude towards Ukrainians could be illustrated in terms of positive, negative and neutral positions. Usually it is remembered that Ukrainian-German relationships were built under subordination principle and not under national one. Former soldiers have positive memories about those German commanders who helped Ukrainians and showed interest to them, who knew military schooling perfectly and appreciated that fact that Ukrainians fought together with Germans. But in the eyes of Ukrainian officers their relationship with Germans were harsh as while performing everyday duties they were obliged to communicate with Germans frequently and to protect Ukrainian soldiers where needed.

Інтерв'ю, інтерпретація, історія — дослідницька практика та відповідальність науковця

Сергій ТАБОРАНСЬКИЙ

ПРОБЛЕМИ УСНОЇ ІСТОРІЇ НА XV МІЖНАРОДНОМУ КОНГРЕСІ ІСТОРИЧНИХ НАУК У БУХАРЕСТІ (1980 р.)

На сьогоднішній день усна історія все ще перебуває у процесі становлення, триває її інституціоналізація, осмислення теоретичних основ та визначення методологічних меж. Як і кожна галузь соціогуманітарного знання, вона саморефлексує та потребує усвідомлення пройденого шляху, адже, за словами Алістера Томсона, «наша робота як усних істориків сьогодні пояснюється та підкріплюється обізнаністю з історією нашої галузі досліджень та з силами, що вплинули на її розвиток»¹. У цьому контексті особливої актуальності набуває постановка та обговорення проблем усної історії на XV Міжнародному конгресі історичних наук в Бухаресті (1980 р.). Цей конгрес був важливим як у плані легітимації напрямку серед фахового академічного товариства, так і в плані демонстрації зміни парадигм в усній історії.

На жаль, ця знакова подія у становленні усної історії ще не знайшла належного місця в історіографії. Незначну увагу їй приділив літописець міжнародних конгресів істориків, з 1975 по 1980 рік президент Міжнародного комітету історичних наук (далі — МКІН), німецький історик Карл-Дітріх Ердманн. Він коротко проаналізував декілька доповідей про проблеми усної історії в Бухаресті та констатував, що якщо до завдань міжнародного конгресу належить своєчасно повідомляти про нові напрямки історичних досліджень та сприяти їх розвитку, то можна вважати, що очікування учасників щодо усної історії були задоволені у повному обсязі². Дослідники зміни парадигм в усній історії до аналізу роботи конгресу предметно не зверталися.

Джерельну базу цієї розвідки складають опубліковані матеріали XV Міжнародного конгресу історичних наук, де в першому томі «Великі теми» та «Методологія» містяться тексти доповідей з проблем усної історії, а в «Обговореннях» — виступи учасників дискусії³. Ці матеріали раніше не аналізувалися у вітчизняній історіографії.